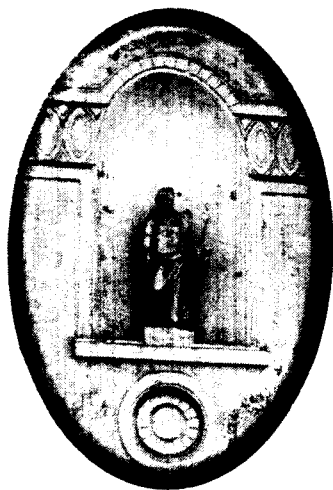


Κ.Δ. Ντίνας
Επίκουρος καθηγητής
Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Α.Π.Θ.

Η βλαχοφωνία στο νομό Φλώρινας:
ένα βήμα πριν την εξαφάνιση;
Μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση.



ΑΝΑΤΥΠΟ ΑΠΟ ΤΑ
ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
ΦΛΩΡΙΝΑ
1912-2002

ΙΣΤΟΡΙΑ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΤΜΗΜΑ ΒΑΛΚΑΝΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΦΛΩΡΙΝΑ 2004

Η βλαχοφωνία στο νομό Φλώρινας: ένα βήμα πριν την εξαφάνιση; Μια κοινωνιογλωσσολογική προσέγγιση.

Κ.Δ. Ντίνας

Επίκουρος καθηγητής

Παιδαγωγική Σχολή Φλώρινας, Α.Π.Θ.

Θεωρητικές εισαγωγικές παρατηρήσεις

Οι γλωσσικές σχέσεις των διαφόρων κοινωνικών ομάδων δεν συμβαίνουν στο κενό, αλλά επηρεάζονται πάντοτε από ποικίλους παράγοντες, οι οποίοι επιδρούν στη φύση και την ποιότητα της επαφής μεταξύ ομιλητών που ανήκουν σ' αυτές.¹ Η γλωσσική επαφή στην απλούστερή της μορφή οδηγεί σε διαδικασίες λεξιλογικού δανεισμού, ενώ στην πιο ακραία έχει ως αποτέλεσμα είτε τη δημιουργία καινούργιων γλωσσών είτε την πλήρη και οριστική εξαφάνιση άλλων. Η σχετική κοινωνιογλωσσολογική έρευνα ασχολείται και με τις καθαρώς γλωσσικές πλευρές αυτής της γλωσσικής επαφής, που επηρεάζουν τη γλωσσική δομή, εστιάζοντας σε φαινόμενα όπως η γλωσσική αλλαγή, ο λεξιλογικός δανεισμός, η παρεμβολή, η πρόσμιξη κωδίκων (code mixing), αλλά και με τις κοινωνιολογικές της πλευρές, όπως η γλωσσική διατήρηση (language maintenance), η γλωσσική υποχώρηση (language shift), η εναλλαγή κωδίκων (code switching) κ.λπ.²

Η περίπτωση που θα μας απασχολήσει στην ανακοίνωση αυτή εντάσσεται σ' αυτό που οι κοινωνιογλωσσολόγοι ονομάζουν *γλωσσική υποχώρηση* (language shift).³ Η *υποχώρηση* μιας γλώσσας ή μιας γλωσσικής ποικιλίας έναντι μιας άλλης μπορεί -με κριτήρια λειτουργικά γλωσσικής χρήσης και συμμετοχής σε μια ζωντανή γλωσσική κοινότητα- να ορίζεται ως *αλλαγή από τη*

1. Giles, Bourhis, & Taylor, 1977.

2. Μακράκη 2001: 70

3. Fishman 1966, 1985, 1991

συνηθισμένη χρήση μιας γλώσσας προς κάποια άλλη,⁴ ως μετάβαση ενός ατόμου από μια γλωσσική κοινότητα σε μια άλλη,⁵ ή ως εγκατάλειψη της μητρικής γλώσσας ως γλώσσας καθημερινής χρήσης με αποτέλεσμα τη συρρίκνωσή της.⁶ Όπως γίνεται σαφές από τα παραπάνω, η γλωσσική υποχώρηση, που αφορά την αλλαγή στην προτίμηση μιας γλώσσας, και η γλωσσική απώλεια, που αναφέρεται στη γλωσσική ικανότητα του ομιλητή, είναι φαινόμενα αλληλένδετα.⁷ Σύμφωνα με κάποιους ερευνητές⁸ η γλωσσική υποχώρηση είναι το αποτέλεσμα της μακροχρόνιας συνάντησης και επαφής δύο γλωσσών για μια χρονική περίοδο που διαρκεί μερικές γενιές, κατ' άλλους⁹ το αποτέλεσμα μιας σειράς γεγονότων που αφορά τη σταδιακή προσαρμογή του ατόμου ή μιας ομάδας στις γλωσσικές απαιτήσεις του περιβάλλοντος. Η διαδικασία υποχώρησης μπορεί να ξεκινά από την ανάγκη ένα άτομο να μάθει να χρησιμοποιεί -εκτός από τη μητρική του γλώσσα- την επίσημη γλώσσα του κράτους όπου ζει ή της κυρίαρχης γλωσσικής ομάδας δίπλα στην οποία συμβιώνει. Το γεγονός αυτό έχει συνήθως ως αποτέλεσμα τα παιδιά της επόμενης γενιάς να μη μπορούν να χρησιμοποιούν πλέον την πρώτη γλώσσα, για τον πρόσθετο λόγο ότι δεν θεωρείται πλέον τόσο χρήσιμη όσο παλιότερα.¹⁰ Η γλωσσική υποχώρηση μελετάται συνήθως από την άποψη των λειτουργικών κινήτρων και των κοινωνικών της συσχετίσεων, ως διαδικασία γλωσσικής αλλαγής, από τη σκοπιά των ψυχολογικών της διαστάσεων, και της σχέσης της με την εκπαίδευση και τον γλωσσικό προγραμματισμό.¹¹ Άλλοι παραπλήσιοι με τη γλωσσική υποχώρηση σχετικοί όροι που έχουν χρησιμοποιηθεί στη διεθνή βιβλιογραφία¹² είναι: γλωσσική απώλεια / φθορά (language loss / attrition)¹³, γλωσσική αντικατάσταση (language displacement), και γλωσσικός θάνατος (language death)¹⁴. Η υποχώρηση μπορεί να αφορά τη γλωσσική συμπεριφορά είτε μιας ολόκληρης

4. Weinreich 1964: 68

5. De Vries 1987

6. Veltman 1991: 147

7. Jaspaert & Kroon 1991. Fase, Jaspaert & Kroon 1992

8. Nelde 1989: 81

9. πβ. Trandefelt 1992

10. Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, 2001: 87-115. Μακράκη 2001: 71. Πβ. και τον όρο Linguistic Market του Bourdieu (1982). Πβ επίσης Jaspaert & Kroon 1991. Tandefelt 1992

11. Pandhripande 1992

12. Fase, Jaspaert & Kroon 1992

13. Lambert & Freed 1982. Weltens, De Bot & Van Els 1986

14. Kloss 1966, Dorian 1981

κοινότητας ή μιας υπο-ομάδας της και να εξετάζεται σε μακρο-επίπεδο ως κοινωνικό φαινόμενο, είτε σε μικρο-επίπεδο να σχετίζεται με τη γλωσσική συμπεριφορά ενός μεμονωμένου ατόμου και να φαίνεται σαφώς ως εξέλιξη από τη μια γενιά στην άλλη.¹⁵ Τέλος, μπορεί να βρίσκεται σε εξέλιξη, οπότε γίνεται λόγος για μερική υποχώρηση, ή να είναι τελεσίδικη και χωρίς επιστροφή (ολική υποχώρηση).¹⁶

Η Κουτσοβλαχική γλώσσα στο Νυμφαίο και το Πισοδέρι, που θα μας απασχολήσει στη συνέχεια, φαίνεται ότι βρίσκεται στο στάδιο μιας προχωρημένης γλωσσικής υποχώρησης, η οποία αγγίζει τα όρια της απώλειας, και με την έννοια αυτή θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι έχει όλα τα χαρακτηριστικά μιας *θνήσκουσας γλώσσας*,¹⁷ όπως: α. παρατεταμένη χρονική περίοδο περιορισμένης γλωσσικής επαφής με αποκορύφωμα τη γλωσσική της υποχώρηση, β. συρρίκνωση των χώρων όπου χρησιμοποιείται η μειονοτική γλώσσα, γ. χρήση της κυρίαρχης γλώσσας από τους γονείς προς τα παιδιά, και δ. αποτυχία των νέων ανθρώπων να αποκτήσουν ικανότητα επικοινωνίας στη μειονοτική γλώσσα.¹⁸

Βλάχοι και βλαχοφωνία στην Ελλάδα

Οι βλάχοι και η βλαχοφωνία του ελληνικού χώρου

Με το τέλος του 20. αιώνα, όπως εύστοχα επισημάνθηκε,¹⁹ λήγει και ο ιστορικός ρόλος των Βλάχων, οι οποίοι αποτελούν ένα κομμάτι του ελληνισμού που άφησε στο πέρασμά του ανεξίτηλα τα σημάδια της παρουσίας του σ' όλους τους τομείς της εθνικής και οικονομικής ζωής του τόπου στον οποίο το όρισε η μοίρα.

Οι προσπάθειες των Ρωμαίων να κατακτήσουν τη Βαλκανική Χερσόνησο αρχίζουν με τον Α' Ιλλυρικό πόλεμο το 229 π.Χ. και ολοκληρώνονται τρεις αιώνες αργότερα με την κατάκτηση της Δακίας το 106 μ.Χ. Με το τέλος του Γ' Μακεδονικού πολέμου οι Ρωμαίοι υποτάσσουν τη Μακεδονία και την καθιστούν ορμητήριο των επιχειρήσεών τους προς τη βόρεια Βαλκανική και την Ανατολή.

Μαζί με τις στρατιωτικές επιχειρήσεις²⁰ αρχίζει και η εισχώρηση της λα-

15. Fishman 1966, Trandefelt 1992

16. Trandefelt 1992

17. βλ. Fasold 1991

18. βλ. Garzon 1992

19. πβ Ντίνας 1986. Papahagi 1974.

20. βλ. Κατσάνης 1977

τινικής γλώσσας στα Βαλκάνια με κύριο φορέα της το στρατό και τη δημόσια διοίκηση. Για τις ανάγκες του ρωμαϊκού στρατού στρατολογούνται και ντόπιοι πληθυσμοί, ενώ πολλοί βετεράνοι Ρωμαίοι στρατιώτες μετά την αποστράτευσή τους εγκαθίστανται ως ιδιοκτήτες γης σε διάφορα σημεία της χερσονήσου δημιουργώντας οικογένειες. Μετά το διάταγμα του Καρακάλλα το 212 μ.Χ. με το οποίο όλοι οι κάτοικοι της αυτοκρατορίας παίρνουν το δικαίωμα του Ρωμαίου πολίτη, οι ντόπιοι βαλκανικοί πληθυσμοί παίζουν ενεργότερο ρόλο στη στρατιωτική και οικονομική ζωή της περιοχής. Όλοι αυτοί, ένα ετερόκλητο πλήθος ανθρώπων, χρησιμοποιούν στην επικοινωνία τους τη λατινική γλώσσα. Το πιο εμφανές αποτέλεσμα αυτής της λατινοφωνίας στα νότια της Βαλκανικής είναι η διατήρηση ως τις μέρες μας λίγων και μικρών λατινόφωνων νησίδων στα ορεινά της Πίνδου κυρίως που αποτελούν σήμερα τους βλαχόφωνους Έλληνες.

Η πρώτη γραπτή αναφορά στους Βλάχους ανάγεται στο 976 π.Χ. Ο Κεδρηνός, βυζαντινός χρονογράφος, αναφέρει το φόνο του αδελφού τού τσάρου Σαμουήλ Δαβίδ από Βλάχους "οδίτες" μεταξύ Πρέσπας και Καστοριάς. Με το πέρασμα του χρόνου οι αναφορές των βυζαντινών συγγραφέων πολλαπλασιάζονται και μαζί τους οι γνώσεις μας για τους Βλάχους (Κεκαυμένος, Άννα Κομνηνή, Γεώργιος Παχυμέρης, Νικηφόρος Γρηγοράς, Κίνναμος, Νικήτας Χωνιάτης, Χρονικό του Μορέως κ.λπ.).

Η Κουτσοβλαχική, η Δακορουμανική, η Μεγλενιτική και η Ιστρορουμανική είναι τα τέσσερα νεολατινικά ιδιώματα που προέρχονται από τη Βαλκανική Λατινική. Η Λατινική της Βαλκανικής δημιουργήθηκε από τη λατινική που μετέφεραν στη χερσόνησό μας οι Ρωμαίοι και η οποία χαρακτηριζόταν από ανομοιογένεια οφειλόμενη στην ποικίλη γεωγραφική και κοινωνική προέλευση των ρωμαίων στρατιωτών. Η ανομοιογένεια αυτή επιτάθηκε ακόμη περισσότερο, όταν η λατινική ήρθε σε επαφή με τις εντόπιες γλώσσες, γεγονός που οδήγησε στη δημιουργία των τεσσάρων ιδιωμάτων. Η Κουτσοβλαχική έχει πολύ παλιές και βαθιές σχέσεις με την ελληνική γλώσσα. Δέχεται φωνολογικές και λεξιλογικές επιδράσεις από την Ελληνική πολύ περισσότερες και ισχυρότερες παρά από οποιαδήποτε άλλη βαλκανική γλώσσα.²¹

Σε γενικές γραμμές κατά τα πρώτα χρόνια της Τουρκοκρατίας οι Βλάχοι είναι εγκατεστημένοι στις ευρύτερες περιοχές της Ηπείρου, της Θεσσαλίας και της Δυτικής Μακεδονίας. Ειδικότερα: Στη νότια Ήπειρο συναντούμε πο-

21. Μια συστηματική παρουσίαση των ελληνικών επιδράσεων στην Κουτσοβλαχική επιχειρείται στο Κατσάνης, Ν. 1977.

λυπληθείς βλάχικους πληθυσμούς στα Ζαγοροχώρια, τους Καλαρρύτες, το Συρράκο, το Μέτσοβο, στη βόρεια Ήπειρο δυτικά της Πίνδου στην Αυλώνα, το Μπεράτι, την Καβάγια, τη Φιέρη, ανατολικά της Πίνδου με σπουδαιότερο κέντρο τη Μοσχόπολη, στη Φράσαρη και στη Γράμμοστα. Στη βορειοδυτική Μακεδονία υπήρχαν Βλάχοι στην Αχρίδα, τη Στρούγκα κ.α., στη νότια Μακεδονία ανατολικά και δυτικά του Ολύμπου, και δυτικότερα στην περιοχή των Γρεβενών με σπουδαιότερα χωριά τη Σαμαρίνα, την Αβδέλλα και το Περιβόλι. Γενικά όμως βρίσκουμε Βλάχους από τα πολύ παλιά και απροσδιόριστα χρόνια σε όλες τις ορεινές διαβάσεις όπου υπήρχαν οροφύλακες (οδίτες) (Κατάρα, Πισοδέρι, Ολυμπος, Γκόπεσι, Κλεισούρα, Νυμφαίο και αλλού).

Βασική παραδοσιακή ασχολία των Βλάχων και πριν ακόμα από την Τουρκοκρατία υπήρξε η αιγοπροβατοτροφία. Η άσκηση της κτηνοτροφίας είχε ημινομαδικό χαρακτήρα (transhumance): έξι μήνες έμεναν στα αγαπημένα τους βουνά τα οποία θεωρούσαν ως τόπο της κύριας κατοικίας τους και τους άλλους έξι μήνες κατέβαιναν στα χειμαδιά, όπου ζούσαν με τη νοσταλγία να ξαναγυρίσουν στα αγαπημένα τους λημέρια.

Η ανάπτυξη της κτηνοτροφίας ευνοήθηκε από την ευρεία κρατική ενότητα που δημιούργησε η εγκαθίδρυση του απέραντου οθωμανικού κράτους. Έτσι δόθηκε στον πληθυσμό η ευκαιρία για μεγαλύτερη και πιο κερδοφόρα απασχόληση, καθώς αναπτύχθηκαν συναφή επαγγέλματα όπως η γαλακτοκομία, η κατεργασία του μαλλιού και άλλα.

Δεν πρέπει όμως να ταυτίζονται – όπως συνήθως συμβαίνει – οι Βλάχοι με την κτηνοτροφία. Από τον κτηνοτροφικό κόσμο πήγασε και αναπτύχθηκε μια αρκετά πολυπληθής αστική τάξη, πάνω στην οποία βασίστηκε ο θεσμός των ελληνοβλαχικών κοινοτήτων την περίοδο της Τουρκοκρατίας. Βασικές ασχολίες αυτής της μικροαστικής τάξης ήταν η ραφτική, η χρυσοχοΐα, η μαχαιροποιία, το επάγγελμα του πανδοχέα (χαντζή) κ.ά. Από την τάξη των κτηνοτρόφων επίσης προήλθε και ο αγωγιατισμός (καρβαναριό), ένας θεσμός ο οποίος εξελίχθηκε σε σπουδαιότατο οικονομικό παράγοντα, που εξασφάλιζε τη χερσαία επικοινωνία και τη μεταφορά αγαθών στις πιο μακρινές αγορές της οθωμανικής αυτοκρατορίας αλλά και έξω από τα σύνορά της. Οι αγωγιάτες και οι έμποροι διέσχιζαν τη βαλκανική προς όλες τις κατευθύνσεις και μετέφεραν, εκτός από τα εμπορεύματά τους, τις πνευματικές ανησυχίες και τις νεοτερικές ιδέες των καιρών τους και αποτέλεσαν ένα σπουδαίο κρίκο σύνδεσης των Βλάχων που ήταν εγκατεστημένοι στην επικράτεια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας με τους Έλληνες των παροικιών, γεγονός που είχε πολλαπλά εθνικά οφέλη.

Η βλαχοφωνία στο νομό Φλώρινας: το Νυμφαίο και το Πισοδέρι

Δύο ολόκληρους αιώνες κράτησε αυτή η συνεχής οικονομική πρόοδος των κουτσοβλαχικών κοινοτήτων. Όλοι αυτοί οι αστικοί πληθυσμοί – είτε αποτελούσαν κοινότητες που προϋπήρχαν της Τουρκοκρατίας, είτε σχηματίστηκαν από εσωτερικές μεταναστεύσεις που προκάλεσε η τουρκική κατάκτηση – έφθασαν σε έναν επίζηλο βαθμό οικονομικής και πολιτιστικής ανάπτυξης και συνέβαλαν τα μέγιστα στη διαμόρφωση και την ανάπτυξη του νέου ελληνισμού.

Χαρακτηριστική περίπτωση αποτελούν τα τρία σπουδαία βλαχοχώρια της Δυτικής Μακεδονίας, το Νυμφαίο (Νέβεσκα), η Κλεισούρα και το Πισοδέρι. Τα δυο πρώτα δεσπόζουν από τη μια και την άλλη μεριά του δρόμου που οδηγεί από τη Θεσσαλονίκη μέσω Αμυνταίου στην Καστοριά και την ευρύτερη περιοχή της Ορεστίδας. Το Πισοδέρι ελέγχει απόλυτα το μεγάλης στρατηγικής σημασίας στενό πέρασμα της Βίγλας που οδηγεί στο δρόμο για την Αλβανία, γεγονός που ενισχύει την άποψη ότι πρέπει να είναι έδρα πολύ παλιών ρωμαϊκών και βυζαντινών φρουρών όπως το Μέτσοβο και η Κλεισούρα. Η σπουδαία αυτή θέση των τριών παραπάνω χωριών προσδίδει σ' αυτά μια εξέχουσα στρατιωτική και εμπορική σημασία.

Το Νυμφαίο (Νέβεσκα)²² είναι χτισμένο στους πρόβουνους του όρους Βίτσι και σε υψόμετρο 1360 μέτρα. Η άφιξη των Μοσχοπολιτών, μετά την καταστροφή της λαμπρής αυτής βλαχούπολης, έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οικονομική ανάπτυξη του Νυμφαίου καθώς βοήθησε στη γρήγορη αστικοποίησή του. Η εμπορική πείρα των Μοσχοπολιτών και η τέχνη της χρυσοχοϊκής που έφεραν μαζί τους μεταφυτεύθηκαν στους Νεβεσκιώτες, οι οποίοι σύντομα ευδοκίμησαν στα νέα επαγγέλματα. Οι Νεβεσκιώτες έμποροι και χρυσοχόοι αναπτύσσουν εξαιρετική δραστηριότητα στην Ανατολική Μακεδονία, την Κωνσταντινούπολη, την Αλβανία, τη Ρουμανία, την Αμερική και ιδίως την Αίγυπτο. Τα κύρια προϊόντα με τα οποία ασχολούνται είναι ο καπνός, τα δημητριακά, το βαμβάκι.

Τα ποσά και τα κέρδη που διακινούνται θεωρούνται αμύθητα και οι συνέπειες της οικονομικής τους ακμής είναι άμεσες και εμφανείς στην άνοδο της βιοτικής και πολιτιστικής στάθμης της κοινότητας. Κτίζονται διώροφα και τριώροφα ευρύχωρα αρχοντικά που και σήμερα προξενούν το θαυμασμό στον επισκέπτη. Η επίπλωση και η διακόσμηση μεταφέρονται από ευρωπαϊκές

πρωτεύουσες, τη Βενετία, το Παρίσι, τη Βιέννη. Ιδρύονται και κτίζονται σχολεία και παρθεναγωγεία τα οποία συντηρούνται από τα ταμεία των πλούσιων αρχόντων.

Η βλαχο-Κλεισούρα (που αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της αλυσίδας των τριών αστικών βλαχοφωνων χωριών της Δυτικής Μακεδονίας και σήμερα ανήκει στο νομό Καστοριάς) είχε την εύνοια της τύχης να βρίσκεται στο σταυροδρόμι μεγάλων εμπορικών δρόμων που τη συνέδεαν με τη Γράμμοιστα και την Πίνδο, με το Μοναστήρι και τη Μοσχόπολη, τη Θεσσαλονίκη και τη Θράκη. Οι Κλεισουριώτες, αγωγιάτες οι ίδιοι, μπολιασμένοι και με το αίμα των νεοφερμένων Μοσχοπολιτών, που ήταν γεννημένοι έμποροι, απλώθηκαν σ' ολόκληρη τη βαλκανική χερσόνησο. Τολμηροί λάτρεις του κέρδους δε σταμάτησαν μόνο στα Βαλκάνια, αλλά τους βρίσκουμε ως την Αίγυπτο, σ' όλα τα λιμάνια της Μεσογείου και σ' όλα τα σπουδαία εμπορικά κέντρα της Ευρώπης.

Η Κλεισούρα ήταν μεγάλο εμπορικό κέντρο της περιοχής. Στην αγορά της μπορούσε κανείς να βρει προϊόντα χειροτεχνίας είτε φερμένα απ' τη Βιέννη και τη Βουδαπέστη, τη Θεσσαλονίκη και την Κωνσταντινούπολη, είτε φτιαγμένα με τέχνη και μεράκι από τις ίδιες τις Κλεισουριώτισσες: δίμιτα μάλλινα υφάσματα, κάλτσες όμορφες κεντημένες με μαεστρία, σκεπάσματα και στρωσίδια κάθε είδους, όλα δουλεμένα σε φανταστικούς συνδυασμούς χρωμάτων και με εκπληκτικά σχέδια.

Όπως και τα άλλα βλαχοχώρια, το **Πισοδέρι** εκμεταλλεύτηκε επιδέξια τη στρατηγική θέση του και απέσπασε πολλά προνόμια και από τους Βυζαντινούς και από τους Τούρκους ως αντάλλαγμα για την εξασφάλιση της διέλευσης από τα στενά της Βίγλας. Κτηνοτρόφοι στην αρχή και οι Πισοδεριίτες γρήγορα επιδόθηκαν στο εμπόριο και τους βρίσκουμε εγκατεστημένους σε σπουδαία κέντρα της εποχής τους τόσο στην Αλβανία και τη Σερβία όσο και σε ελληνικά εμπορικά κέντρα όπως η Καστοριά, η Φλώρινα και η Θεσσαλονίκη. Η εμπορική δραστηριότητα των Πισοδεριτών υπήρξε πολύ αξιόλογη στη Σερβία, όπου τους συναντούμε να δραστηριοποιούνται και ως έμποροι αποικιακών προϊόντων, προϊόντων χειροτεχνίας, δημητριακών και άλλων, κυρίως όμως ως χαντζήδες και οικοδόμοι.

Τις τελευταίες δεκαετίες η βλαχοφωνία σε όλο τον ελλαδικό χώρο για πολύ συγκεκριμένους και γνωστούς λόγους²³ παρουσιάζει σημαντική συρρίκνωση με τάσεις εξαφάνισης. Η παρούσα έρευνα διερευνά με γλωσσολογικά κυρίως κριτήρια την κατάσταση της βλαχοφωνίας στις δύο από τις αντιπροσωπευ-

23. Κατσάνης 1990: 15-16

τικές αυτές κουτσοβλαχικές κοινότητες, το Νυμφαίο και το Πισοδέρι, που σήμερα ανήκουν στο νομό της Φλώρινας.

Η ταυτότητα της έρευνας

Προκειμένου να ανιχνεύσουμε την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η Κουτσοβλαχική γλώσσα σήμερα στα δύο αυτά χωριά, επιλέξαμε να δοκιμάσουμε σε έναν περιορισμένο αριθμό ομιλητών, οι οποίοι όμως αποτελούν αντιπροσωπευτικούς τύπους των χωριών αυτών, ένα corpus λέξεων και να τους ζητήσουμε να μας απαντήσουν πώς κάθε λέξη από αυτές λέγεται στη γλώσσα τους και στο χωριό τους.

Είναι ασφαλώς δύσκολο να συμφωνήσουμε όλοι στο πόσες και ποιες λέξεις πρέπει να περιλαμβάνει ένα τέτοιο corpus. Κάποιοι ίσως θα επέμεναν ότι το λεξιλόγιο αυτό θα έπρεπε να αποτελείται από λέξεις του ποιμενικού κυρίως λεξιλογίου καθώς και της καθημερινής ζωής, αφού τα Κουτσοβλάχικα είναι μια γλώσσα που έχει ιδιαίτερη επίδοση και σχετικά μεγάλη ποικιλία σε λέξεις σ' αυτά τα σημασιολογικά πεδία. Μια ακόμη ένσταση θα είχε να κάνει με το γεγονός ότι σήμερα η Κουτσοβλαχική χρησιμοποιείται ως αποκλειστική γλώσσα μόνο από ομιλητές χαμηλού μορφωτικού επιπέδου και ασχολούμενους με αγροτοποιμενικές εργασίες. Αυτό σημαίνει ότι οι ομιλητές αυτοί δεν έχουν τη δυνατότητα να αντιληφθούν τη διάκριση μεταξύ π.χ. της λέξης *άρρωστος* ως επίθετο και της λέξης *άρρωστος* ως ουσιαστικό ή να αντιληφθούν τη διάκριση μεταξύ του ρήματος και της αφηρημένης έννοιας που προέρχεται από την ίδια μ' αυτό ρίζα. Εξάλλου η ίδια η Κουτσοβλαχική γλώσσα δεν προχώρησε σε τέτοιες λεπτομερειακές διακρίσεις λόγω του ότι χρησιμοποιήθηκε μόνο ως δεύτερη γλώσσα για τις καθημερινές κυρίως επαφές των ανθρώπων και δεν ανέπτυξε παρά ελάχιστη λογοτεχνική παραγωγή.

Θα μπορούσαμε και εμείς να υποστηρίξουμε όλες αυτές τις αντιρρήσεις, αν στόχος μας ήταν – όπως συμβαίνει σε πολλές ανάλογες εργασίες – να εντοπίσουμε και να αποθησαυρίσουμε τον λεξιλογικό πλούτο των κουτσοβλαχικών αυτών ιδιωμάτων. Αυτό βέβαια θα αντιπροσώπευε μιαν άλλη παλιότερη εποχή, όταν το γλωσσικό ιδίωμα ανταποκρίνονταν πλήρως στις τότε κοινωνιακές ανάγκες. Η γλώσσα όμως (πρέπει να) εξελίσσεται διαρκώς, πρέπει να προλαβαίνει τις κοινωνικές αλλαγές και να τις εκφράζει με τον κατάλληλο τρόπο. Έτσι θελήσαμε να δούμε κατά πόσο τα Κουτσοβλάχικα του Νυμφαίου και του Πισοδερίου μπορούν να χρησιμεύουν σε έναν σύγχρονο άνθρωπο να συνεννοηθεί σε όλες τις καθημερινές του συναναστροφές, αποκλείοντας βέβαια το επιστημονικό ή απολύτως εξειδικευμένο λεξιλόγιο.

Έτσι περιλάβαμε στο corpus 2361 λέξεις με τυχαία δειγματοληψία, που μετά τα παραπάνω δεν είναι εντελώς αυθαίρετη, με στόχο να καλυφθεί ένα ελάχιστο λεξιλόγιο που να καλύπτει τις σύγχρονες ανάγκες ενός ομιλητή, π.χ.: αισθάνομαι, αντίγραφο, αρχαιολόγος, ατζέντα, γλάρος, διαγωνισμός, διαφημίζω, δράση, δυτικά, εγκυκλοπαίδεια, έθνος, έκφραση, εξαίρεση, ιδιωτικός, καλλιέργεια, καλλιτέχνης, κείμενο, λογοτέχνης, μέγεθος, μεταλλικός, μετάφραση, μεταχειρίζομαι, μπασκεμπολίστας, νομική, οικολογία, οριζόντια, παράσταση, περιβάλλον, περίληψη, πλανήτης, πρωτάθλημα, ρεπορτάζ, ρόλος, σκίτσο, σπορ, σταδιοδρομία, συνθέτης, σωματείο, φέριμποτ, φιλοσοφία, φύλο, ψυχολογία.

Ως προς τις κυριότερες γραμματικές κατηγορίες (όνωμα, επίθετο, ρήμα, επίρρημα) το corpus του λεξιλογίου έχει ως εξής: όνομα 1401 (59.34 %), επίθετο 346 (14.65 %), ρήμα 449 (19.02 %), επίρρημα 165 (6.99 %), σύνολο λέξεων 2361.

Προσπαθήσαμε να βρούμε κατάλληλους πληροφορητές και των δύο φύλων, διαφορετικής ηλικίας και διαφορετικού μορφωτικού επιπέδου. Μετά από πολλές δοκιμές καταλήξαμε σε τρεις πληροφορητές από το Νυμφαίο και δύο από το Πισοδέρι: την Δ.Τ., 70 ετών, νοικοκυρά, από το Νυμφαίο, σχεδόν αναλφάβητη, τον Δ.Π., 59 ετών, από το Νυμφαίο, δάσκαλο, τον Σ.Ζ., 42 ετών, ξενοδοχοϋπάλληλο στο Νυμφαίο, απόφοιτο Δημοτικού Σχολείου, την Α.Μ., 70 ετών, νοικοκυρά, από το Πισοδέρι, απόφοιτο Δημοτικού Σχολείου, και τον Μ.Β., 70 ετών, συνταξιούχο υλοτόμο και καφετζή από το Πισοδέρι, απόφοιτο Δημοτικού Σχολείου.

Το γλωσσικό υλικό συγκεντρώθηκε μετά από προσωπικές επαφές με τους πληροφορητές, κατά τις οποίες έγινε μαγνητοφώνηση των συνεντεύξεων μαζί τους.

Τα πορίσματα της έρευνας

Α. Πριν προσχωρήσουμε στην αξιολόγηση των απαντήσεων που έδωσαν οι πληροφορητές στα ερωτήματα του λεξιλογίου, παραθέτουμε (Π.Ι.) τον αριθμό των λέξεων στις οποίες οι πληροφορητές απάντησαν: *δεν ξέρω, δε θυμάμαι, δεν έχει κ.λπ.* Κατά πληροφορητή η εικόνα ως προς τις απαντήσεις αυτού του τύπου έχει ως εξής:

Πίνακας Ι. Αρνητικές απαντήσεις κατά πληροφορητή

Πληροφορητής	Αρνητικές απαντήσεις	Ποσοστό %
Δ.Τ.	197	8.34

Δ.Π	53	2.24
Σ.Ζ.	223	9.45
Α.Μ	612	25.92
Μ.Β	217	9.19
	μέσος όρος	11.03

Όπως μπορεί να παρατηρήσει κανείς, το μικρότερο ποσοστό (2.24 %) συνολικών αρνητικών απαντήσεων εμφανίζει ο Δ.Π.: ο συγκεκριμένος πληροφορητής έχει τη μεγαλύτερη μόρφωση από όλους (είναι δάσκαλος) και, παρόλο που δεν είναι πια αποκλειστικός ομιλητής της γλώσσας, είναι σε θέση με τη γνώση των μηχανισμών της γλώσσας να παράγει λέξεις και να δίνει απαντήσεις κι εκεί ακόμη που δε θα το περίμενε κανείς.²⁴ Το μεγαλύτερο ποσοστό αρνητικών απαντήσεων (25.92 %) δίνει η Α.Μ, πληροφορήτρια με πολύ χαμηλό μορφωτικό επίπεδο και αποκομμένη από χρόνια από το χωριό της: σπάνια προσπαθεί να επινοήσει ή να κατασκευάσει απαντήσεις, όταν δεν της έρχονται πρόχειρα στο μυαλό, επειδή θέλει οι απαντήσεις της να είναι βλάχικες, να μην είναι δηλαδή δανεισμένες από την ελληνική ή άλλες γλώσσες. Το ποσοστό αρνητικών απαντήσεων των άλλων πληροφορητών είναι γύρω στο 9% και θεωρείται φυσιολογικό, καθώς όλοι τους χρησιμοποιούν τα Κουτσοβλάχικα ως δεύτερη γλώσσα και οι ερωτήσεις που τους γίνονται σχετικά με λέξεις του σύγχρονου λεξιλογίου φαίνεται να τους ξενίζουν.

Ο δεύτερος πίνακας δείχνει τις αρνητικές απαντήσεις των πληροφορητών κατά γραμματική κατηγορία, όπου φαίνεται ότι η ποσοστιαία κατανομή των αρνητικών απαντήσεων ανά πληροφορητή και γραμματική κατηγορία παρουσιάζει μια ισορροπημένη κατανομή με μικρές φυσιολογικές αποκλίσεις.

Πίνακας 2. Αρνητικές απαντήσεις ανά γραμματική κατηγορία

Πληρο- φορητής	Σύ- νολο	Όνομα		Επίθετο		Ρήμα		Επίρρημα	
		απαντ.	%	απαντ.	%	απαντ.	%	απαντ.	%
Δ.Τ.	197	140	71.07	28	14.21	21	10.66	8	4.06
Δ.Π	53	30	56.60	8	15.09	12	22.64	3	5.66
Σ.Ζ.	223	150	67.26	21	9.42	36	16.14	16	7.17
Α.Μ	612	406	66.34	86	14.05	75	12.25	45	7.35
Μ.Β	217	166	76.50	22	10.14	19	8.76	10	4.61

24. πβ. Hart-Gonzalez & Feingold 1990

Β. Το βασικό συμπέρασμα που προκύπτει από τη μελέτη και την αξιολόγηση των απαντήσεων που δίνουν οι πληροφορητές στις ερωτήσεις του λεξιλογίου είναι ότι η Κουτσοβλαχική γλώσσα στο Νυμφαίο και το Πισοδέρι σήμερα παρουσιάζει μια δραματική υποχώρηση - συρρίκνωση.²⁵ Τη διαπίστωση αυτή τη στηρίζουμε στα παρακάτω δεδομένα της έρευνας:

α. Οι πληροφορητές αδυνατούν να παράγουν ουσιαστικά από ρηματικά ή ονοματικά θέματα, όπως συμβαίνει σε κάθε ζωντανή γλώσσα,²⁶ και τα δανείζονται από άλλες γλώσσες και κυρίως βέβαια από την ελληνική, που είναι η πλησιέστερη γι αυτούς γλώσσα περιωπής και κύρους.²⁷ Έτσι έχουμε:

παράγω: fáky, adágy	αλλά	παραγωγός: paraγυγό	παραγωγή: paraγυγί
προδίδω: pridáμ	αλλά	προδότης: proδότημ	προδοσία: pruduσίε
προσθέτω: adúnyμ	αλλά	πρόσθεση: prósθise	
στάχτη: tsinúše	αλλά	σταχτής: staxtí, sumuláμ, psarí	

β. Ένα ακόμη στοιχείο που δείχνει τη συρρίκνωση του λεξιλογίου της Κουτσοβλαχικής αλλά και την αδυναμία των πληροφορητών να παράγουν λέξεις μέσω των μηχανισμών που η ίδια η γλώσσα προσφέρει είναι οι περιγραφικές απαντήσεις που δίνουν. Είτε η γλώσσα δεν έχει αντίστοιχη λέξη, είτε οι ίδιοι λόγω της εγκατάλειψής της δε γνωρίζουν κάποιες λέξεις και για το λόγο αυτόν περιγράφουν με πολλές λέξεις αυτό που θέλουν να πουν.

25. Fishman 1966, Weinreich 1964: 68, De Vries 1987, Veltman 1991

26. Μακράκη 2001:76

27. βλ σχετικά Giles, Bourhis, & Taylor, 1977. Lieberson 1981. Andersen 1992. Varro 1992. Li 1982. Taft 1982. Fishman 1985c. Nelde 1986

Πίνακας 3. Περιγραφικές απαντήσεις κατά πληροφορητή

Πληροφορητής	περιγραφικές απαντήσεις	Ποσοστό %
Δ.Τ.	65	2.75
Δ.Π	14	0.59
Σ.Ζ.	228	9.66
Α.Μ	42	1.78
Μ.Β	59	2.50
	μέσος όρος	3.46

Πριν σχολιάσουμε τα ευρήματα του Π.3. παραθέτουμε μερικές ευρηματικές περιγραφικές απαντήσεις των πληροφορητών στα ερωτήματα του λεξιλογίου:

αθλητισμός, sj adžmakä na bälä, na...= παίζουν με την μπάλα, με...	ακολουθώ, mi duku diru üny = πηγαίνω πίσω από κάποιον, mi duku diru nisü = πηγαίνω πίσω του
ακουστικό, mičänie tu urjäk'le = μηχανή στ' αυτό	ανατολικά, ju da smärle = εκεί που ανατέλλει ο ήλιος, kätřä tu išita a smärle = προς την ανατολή του ήλιου
άξιος, fátse müłtsi prädzĭ = κάνει πολλά λεφτά	αρχαιολόγος, lukričadžä ku viklituri = δουλεύει με τα παλιά
γεγονός, aéstä tsi sj fjátse = αυτό που έγινε	γλάστρα, kutie di lilitše = κουτί με λουλουδία
διαφέρω, ésku ältu = είμαι άλλος, nu ésku ka tine = δεν είμαι σαν εσένα	ελαιοχρωματιστής, atsély tsi da ku böje märsinä = αυτός που βάφει με λαδομπογιά
επαναλαμβάνω, dzfšü šĭ ýara dzfšü = είπα και ξανά είπα, dzfku páli ksanä = λέω πάλι ξανά	εύχομαι, jo nóĭ ti tine = εγώ θέλω για σένα
κιμάς, kárne mätsinätä = αλεσμένο κρέας	μυστικά, s nu nä ävdä kány = να μη μας ακούσει κανείς
νικητής, atsély tsi amintä = αυτός που κέρδισε	ορκίζομαι, bágy mfna tu vangéliu = βάζω το χέρι στο Ευαγγέλιο
παρελθόν, áh'li atsélĭ trikúts'li = τα περασμένα χρόνια, atsjále tsi triküĭ = αυτά που πέρασα	πιλότος, azbžarä tu airuplány = πετάει στο αεροπλάνο

συμμαθητής, djadúny la skafó = μαζί στο σχολείο, dadúny nã tsémny sxulím = μαζί πάμε στο σχολείο	συνοδός, ýíne ži nãs ku noj = έρχεται κι αυτός μαζί μας
τετράγωνη, túte pãrtsli ídye = όλες οι μεριές ίδιες	τίγρη, kãtúše mãre = μεγάλη γάτα
τρελός, džukãtý di mínte = παιγμένος από μυαλό	υποψία, nu ñ fúdze di tu mínte = δε μου φεύγει απ' το μυαλό
φοιτητής, dútse la skafó mãre = πάει σε μεγάλο σχολείο	χόμπι, tsi ti arisjáštše = τι σου αρέσει
ωφελώ (κάποιον), fãky hunjãtsã = κάνω καλοσύνη, ésku lipsítu = είμαι ωφέλιμος	

Εντυπωσιακά μεγάλο (τριπλάσιο του μέσου όρου) είναι το ποσοστό των περιγραφικών απαντήσεων που δίνει ο Σ.Ζ. Δεν απαντά *δεν ξέρω*, όπως προτιμά (σε ποσοστό διπλάσιο του μέσου όρου) να κάνει η Α.Μ., όταν δε γνωρίζει, δε θυμάται ή νομίζει πως η Κουτσοβλαχική δεν έχει μια συγκεκριμένη λέξη. Επειδή θεωρεί τον εαυτό του εν ενεργεία χρήστη της γλώσσας και μόνιμο κάτοικο Νυμφαίου (έναν από τους 40 πλέον μόνο μόνιμους κατοίκους), ψάχνει εναγωνίως και φιλότιμα να διατυπώσει έστω και μια περιγραφική απάντηση για τις περισσότερες λέξεις. Έτσι δίνει μερικές πολύ ωραίες και ευρηματικές απαντήσεις όπως αυτές που προηγήθηκαν.

γ. Υπάρχουν κάποιες περιπτώσεις όπου οι πληροφορητές αγνοούν τη σημασία της λέξης που τους ζητείται ή αδυνατούν να βρουν την ακριβή της αντιστοιχία στα βλάχικα, οπότε καταφεύγουν σε μεταφορικές εκφράσεις, μερικές από τις οποίες χαρακτηρίζονται από ευρηματικότητα:

αίσθηση, ñ ýíne tu idée = μου έρχεται στο νου	αλήθεια, drãptãte = ισιάδα, ndrãptãte = ισιάδα, ndrẽptu = ευθεία
ανακύκλωση, amvãrtésku = τυλίγω, κυκλώνω	αναστατωμένος, aprésny = αναμμένος
ανατέλλω, mi védy = φαίνομαι	αρχηγός, mãre = μεγάλος
βιοτεχνία, lukrijãdzã tútsj = δουλεύουν όλοι	διακοπές, žédny = κάθομαι
δικαίωμα, ány pãrte = έχω μέρος	ελεύθερος, ližurãtu = ξαλαφρωμένος
ενδιαφέρον, nój sã mnétsny = θέλω να μάθω	καταφέρνω, adúky di kãle = φέρνω στο δρόμο
λίρα, gãlbinã = κίτρινη	μορφώνομαι, mušitsãsku = ομορφαίνω

συμβουλευώ, dáw mínte = δίνω μυαλό	σχέση (ανθρώπινη), nã dútsimɥ ʒi viniɥm = πάμε και εργόμαστε
τριγωνικός, τρίγωνο, pirustia = πυροστιά	Φεβρουάριος, ʒkúrtu = κοντός

δ. Ένα εύρημα με εντυπωσιακά μεγάλη συχνότητα που επιβεβαιώνει τον ισχυρισμό για υποχώρηση και δευτερεύουσα χρήση της Κουτσοβλάχικης γλώσσας από τους ομιλητές²⁸ είναι η σύγχυση μεταξύ ρήματος και ονόματος. Ενώ π.χ. η Δ.Τ. απαντάει στην ερώτηση *ανάβω*, δεν μπορεί στη συνέχεια να διακρίνει το ουσιαστικό *άναμμα* και τη μετοχή *αναμμένος*, και σε τέτοιου είδους ερωτήσεις απαντά κάπως ενοχλημένα: *το ίδιο είναι παιδί μου*. Κατά κανόνα μάλιστα το ρήμα δίνεται στον αόριστο κι όχι στον ενεστώτα, όπου διατυπώνεται η ερώτηση:

άναμμα, αναμμένος, arɥindu = ανάβω	αναχώρηση, fúdze = φεύγει
απαγόρευση, arɥurɥipsiɥ = απαγόρευσα	απόκτηση, li amintáɥ = τα απέκτησα
αστραπή, askáripá = αστράφτει	αύξηση, lu adráɥ máre = το έκανα μεγάλο
βιαστικά, mi aɥuɥísésku = βιάζομαι	ανακάτεμα, mistikáɥ = ανακάτεψα
ανατροφή, xáɥnésku = ταΐζω	άνοιγμα, disfá = άνοιξε (προστακτική)
απάντηση, gríɥ = φώναξα	βοήθεια, ní adzútá = με βοήθησε
δηλητηρίαση, si fáɥmáká = δηλητηριάστηκε	έξοδα, múltu ksudɥsísɥi = πολλά ξόδεψες
επιτυχία, epitixisi = πέτυχε	κάλεσμα, va s u kléɥm = θα την καλέσω
κλέψιμο, furá = έκλεψε, furáɥá = έκλεψαν	λύση, dizligáɥ = έλυσα
ξυράφι, si ksursiáʒte = ξυρίζεται	περασμένος, trikú = πέρασε
σκουπίσμα, amésku ku méɥurá = σκουπίζω με σκούπα	στρώσιμο, aʒtérnu krinátɥa = στρώνω το κρεβάτι
τοκετός, fíatse = γέννησε	υποχώρηση (συμβιβασμός), mi tráɥm = τραβιέμαι
ώριμος (για καρπό), si fíatse = έγινε	

ε. Αρκετά δύσκολη αποδείχτηκε η συνεννόηση με τους πληροφορητές και στο κεφάλαιο της διάκρισης ουσιαστικών - επιθέτων. Οι χαμηλού μορφωτικού επιπέδου πληροφορητές -όπως αναμενόταν άλλωστε- δυσκολεύονται να διακρίνουν και συχνά συγχέουν τις δυο γραμματικές κατηγορίες:

αγάπη, vñitã = αγαπημένη	αγένεια, urútu = κακός
αναπηρία, sãkátu = ανάπηρος	ανέβασμα, alinátu = ανεβασμένος
ανοιξιάτικος, prindunjárã = άνοιξη	βάψιμο, vupsitã = βαμμένη
δύναμη, sãñãtósu = δυνατός	επαγγελματικός, techítu = τεχνίτης, téxne = τέχνη, zãñãití = επαγγελματίας
μεθύσι, mbitátu = μεθυσμένος	μήκος, lúngu = μακρός
πρωινός, taxiná, tu xárizmä = πρωί, τα χαράματα	φάρδος, lãrgu = φαρδύς, lãrgã = φαρδιά

στ. Οι τελευταίοι απ' ό,τι φαίνεται φυσικοί ομιλητές της Κουτσοβλαχικής γλώσσας στο Νυμφαίο και το Πισοδέρι δεν κάνουν λεπτές σημασιολογικές διακρίσεις.²⁹ Αυτό τους οδηγεί είτε σε σημασιολογική εξειδίκευση, π.χ. μουσικός απαντούν kimindží = λυράρης· είτε σε γενίκευση, π.χ. βοριάς, απαντούν vímtil = ο αέρας

ι) εξειδίκευση

άκρη, kušé = γωνία	αρπαγή, furáge = κλέψιμο
βάζο, skáfã = ποτήρι	ενώνω (κάτι), alãkésku = κολλάω
καπέλο, afése = φέσι	κόσμημα, nélu, ġurdãne... = δαχτυλίδι, περιδέραιο...
μουσικός, kimindží = λυράρης	ποίημα, k'fntiku = τραγούδι
συνάνθρωπος, ómu anòstru = δικός μας άνθρωπος, kumší = γείτονας	τελετή, númtã = γάμος

ιι) γενίκευση

αετός, ópie = όρνιο	ακρογιαλιά, mãrdzine = άκρη
αμυγδαλές, ġuše = λαιμός, ġurmãtsu = λαιμός	αναγνωστικό, filãdã = βιβλίο, vivlie = βιβλίο
αναπαυτικά, ġine = καλά	ανεμοβλογιά, l'fnguãre = αρρώστια
βοριάς (αέρας), vímtil = ο αέρας	δημαρχείο, ġrafíu = γραφείο
διακοπές, diskurmpãre = ανάπαυση, stãñãtisíre = σταμάτημα	επιβάτης, ómu = άνθρωπος
επιπλώνω, ndrégũ kãsa = τακτοποιώ το σπίτι	καδρόνι, lémmu = ξύλο, skãndurã = σανίδι

29. πβ. Clyne 1992. Extra & Verhoeven 1993

κοινότητα, γραfiu = γραφείο, χuáǵā = χώρα	πρωτάθλημα, aéstu iǵi pǵótu = βγήκε πρώτος
σαμπουάν, sǵrúne = σαπούνι	σκοτώνω, agudij = χτύπησα
συμμετέχω, irátmu = ήμωνα, mi dúku = πάω, va mi dúku ǵi iǵo = θα πάω κι εγώ	ταξιτζής, suféru = οδηγός
ύποπτος, nu i búnu = δεν είναι καλός	ωφέλιμος, búnu = καλός

Γ. Οι γλώσσες που βρίσκονται σε διαδικασία συρρίκνωσης και υποχώρησης συχνά παρουσιάζουν χαρακτηριστικά γλωσσολογικής αλλαγής, όπως η απλοποίηση των σύνθετων γραμματικών και συντακτικών δομών³⁰, αλλαγές που συχνά οφείλονται στη μειωμένη χρήση τους σε ορισμένα περιβάλλοντα, γεγονός που έχει ως αποτέλεσμα την απώλεια υφολογικών επιλογών εκ μέρους των ομιλητών τους.³¹ Περνώντας λοιπόν στο χώρο των καθαρά γλωσσικών παρατηρήσεων και συμπερασμάτων της έρευνας παρατηρούμε τα ακόλουθα όσο αφορά τα επίπεδα της γλωσσικής ανάλυσης: τη φωνολογία, τη μορφολογία και το λεξιλόγιο της Κουτσοβλαχικής του Νυμφαίου και του Πισοδερίου.

α. Φωνολογία

1) Η *κώφωση-αποβολή φωνήεντος* είναι ένα από τα χαρακτηριστικά των βορειών νεοελληνικών ιδιωμάτων που χαρακτηρίζει και την Κουτσοβλαχική.³² Η *κώφωση* στα Κουτσοβλάχικα αφορά το κλείσιμο των άτονων μεσαιού ανοίγματος φωνηέντων e, ā, o σε i, î, u αντίστοιχα, τα οποία είναι φωνήεντα μικρού ανοίγματος (κλειστά). Σε δεύτερο χρόνο τα κλειστά άτονα φωνήεντα (i, î, u), είτε πρωτογενή είτε προερχόμενα από κώφωση, αποβάλλονται. Από τον κανόνα αυτόν δε θα μπορούσαν και δε θα έπρεπε να εξαιρεθούν τα Κουτσοβλάχικα του Νυμφαίου και του Πισοδερίου. Παρατηρούνται όμως διαφοροποιήσεις κατά πληροφορητές ως προς την πραγμάτωση ή μη της κώφωσης-αποβολής. Η διαφοροποίηση αυτή έχει να κάνει κυρίως με το μορφωτικό επίπεδο των πληροφορητών. Ο Δ.Π., που είναι δάσκαλος και μένει σε αστικό κέντρο, δεν κάνει τις περισσότερες κωφώσεις-αποβολές επηρεασμένος προφανώς από τη χρήση της νεοελληνικής στα αστικά κέντρα σε αντίθεση με τους άλλους, την Δ.Τ. π.χ., η οποία τις κάνει πολύ συστηματικότερα.

30. Μακράκη 2001: 76

31. για περισσότερα όσο αφορά τις γλωσσολογικές πλευρές της επαφής μεταξύ των γλωσσικών κοινοτήτων βλ. Clyne 1992. Extra & Verhoeven 1993

32. σχετική μελέτη του όλου θέματος βλ. στο Ντίνας 1985: 57-66.

κώφωση:

αιτία, etie, itie	αποτέλεσμα, aputelezmă, apotelezmă
ευκαιρία, ifkirie, efkirie	καφετζής, kafidži, kafedži
μαρμελάδα, marmilădă, marmelădă	μπογιατζής, bu'adži, bo'adzî
πολυθρόνα, poliθronă, poliθronă	σοκολάτα, sukulătă, sokolătă
τελετή, tilitie, teletie	τενεκές, tiniké, teneké
φανερός, faniró, faneró	χάος, xăus, xăos
χρονολογία, xrunulugie, xronologie	ψηφοφορία, psifufurie, psifoforie

αποβολή:

αγοράκι, fitšóru, ftšóru	αλεύρι, fărină, (> firină), frină
ασπρίζω (βάφω άσπρο), alăgésku, algésku	ελευθερία, elefterie, elefterie, lefterie
εξετάζω (κάτι), iksităsésku, ksităsésku	εξηγώ, ksi'isésku, iksi'isésku
εφημερίδα, ifimiridă, efimiridă, fimiridă	κατσίκια, kărără, kăpură, kăpră,
μιλάω, zburăsku, zbrăsku	μύθος, părămîtu, părmițu
ξυράφι, kusurăfe, ksirăfe	πετυχαίνω (στόχο), pitixisésku, epitixisésku
πορτρέτο, kăduru, kădru	σκούπα, mêtură, mêtără
συζητώ, zburăsku, zbrăsku	φαράσι, fărășe, frășe
χαίρομαι, mi xărăsésku, mi xărsésku	

Το φαινόμενο της κώφωσης, της μείωσης δηλ. του ανοίγματος των φωνηέντων, παρουσιάζει μια ενδιαφέρουσα ιδιαιτερότητα στα Κουτσοβλάχικα του Πισοδερίου. Όπου στα άλλα Κουτσοβλαχικά ιδιώματα απαντά ί, κυρίως πριν από έρρινα σύμφωνα ή συμφωνικά συμπλέγματα που περιέχουν έρρινο σύμφωνο, στα Κουτσοβλάχικα του Πισοδερίου απαντά ά.

αίμα, sfndzi, sândzi	αύριο, mîne, mîne	κοιλιά, pîndikă, pândikă
μαλλί, lînă, lănă	μέτωπο, frîmte, frămtă	Σάββατο, sfmbătă, sâmbătă
σπάζω, frîngu, frăngu	τραγουδι, kîntiku, kântiku	τρώω, mîku, măku
φύλλο, frîndză, frândză	χέρι, mînă, mână	

η) Συμφωνικά συμπλέγματα

Παρατηρούνται διαφοροποιήσεις μεταξύ των ομιλητών-υποκειμένων της έρευνας και όσο αφορά την απόδοση των συμφωνικών συμπλεγμάτων, διαφορές που μπορούν να αποδοθούν σε κοινωνικά χαρακτηριστικά. Ο Δ.Π., π.χ., επηρεασμένος από το αστικό περιβάλλον στο οποίο ζει αποδίδει τα συμφωνικά συμπλέγματα των ελληνικής προέλευσης λέξεων με έντονη επίδραση της καθαρεύουσας (π.χ. sθ, fθ κ.λπ.)³³, ενώ οι άλλοι, που δε δέχονται τέτοιες επιδράσεις τα αποδίδουν σύμφωνα με τους κανόνες της νεοελληνικής φωνολογίας (π.χ. st, ft). Τέλος, κάποια πολύπλοκα συμφωνικά συμπλέγματα (π.χ. rdz, mdz) κατά ομιλητές υφίστανται απλοποιήσεις.³⁴

αίσθημα, éstima, ésthima	ανοιχτός, disfáptu, disáptu
ελικρινά, di alíthxa, di alíxa	ελεύθερα, eléftera, eléfthera
ελευθερία, elefterie, eleftherie, lefterie	ελεύθερος, eléfteru, eléftheru
μισθός, mistó, misθó	μυρίζω (κάτι), añurdzésku, añuzésku, añurzésku
ξυρίζομαι, mi kursársku, mi sursésku	σχολείο, skal'ó, sxoliu
τότε, atúmdzja, atúmzja, atúmtsja	χταπόδι, uxtaróde, ktaróde, χταρόδε

ιι) μεταφωνία

Στο γλωσσικό ιδίωμα του Πισοδερίου, όπως προκύπτει από τη γλωσσική συμπεριφορά και των δύο ομιλητών που προέρχονται από το χωριό αυτό, παρατηρείται κάποια καταστρατήγηση του νόμου της μεταφωνίας, που έχει καθολική ισχύ στα Κουτσοβλάχικα. Το φαινόμενο της μεταφωνίας ορίζεται ως μια μεταβολή στα φωνήεντα, η οποία προκαλείται από γειτονικούς φθόγγους και συχνά έχει ως αποτέλεσμα μια σειρά αλλαγών στην ιστορική εξέλιξη μιας γλώσσας από το ένα στάδιο της στο επόμενο. Στα Κουτσοβλάχικα το φαινόμενο παρουσιάζεται με τη μορφή της υποχωρητικής μεταφωνίας, το φωνήεν δηλαδή της επόμενης συλλαβής επηρεάζει το φωνήεν της προηγούμενης.³⁵

	Νυμφαίο και αλλού	Πισοδέρι		Νυμφαίο και αλλού	Πισοδέρι
εικόνα (αγίων)	ikápnā	ikónā	φθινόπωρο	tvápnā	tómnā
μαλακός, -ή, -ό	mjále	móle	φωνή	bvátse	bótse

33. βλ. Holton, Mackridge & Φιλιππάκη-Warburton 1999: 15

34. πβ. Clyne 1992. Extra & Verhoeven 1993

35. Κατσάνης & Ντίνας 1990: 34

νεκρή	mɨártä	mórtä	χελώνα	brɨáskä ku ósu	bróskä ku ósu
ορφανός, -ό	ɨárfänɨ	órfänɨ	χώρα	xɨárä	xórä
ορφανή	ɨárfänä	órfänä	ψαλιδί	fɨártikä	fórtikä
ουρά	kuárä	kódä	ψύχα	arkɨäre	arkóre
πεθερά	suákrä	sókrä	ώρα	ɨárä,	órä
πρόβατο	ɨáje	óje			

Παρατηρείται ακόμα περιορισμένης έκτασης διφθογοποίηση των τονισμένων φωνηέντων á και í σε já, π.χ.

ανακάτεμα, mintire, mintjäre	γέννα, fátsire, fjátsire
διάβασμα, giväsire, giväsjäre	ζύρισμα, sursire, sursjäre
πήδημα, ansärire, arsärjäre	

β. Μορφολογία:

1) Ο λεξιλογικός δανεισμός μεταξύ γλωσσών θεωρείται απόλυτα φυσιολογικό και γενικό φαινόμενο ως αποτέλεσμα της επαφής δύο γλωσσών.³⁶ Κάθε ζωντανή όμως και δυναμική γλώσσα διαφυλάσσει το μορφολογικό της σύστημα και υποτάσσει σ' αυτό τις λέξεις που δανειζεται από άλλες. Στα Κουτσοβλαχικά του Νυμφαίου και του Πισοδερίου αυτό φαίνεται να έχει ατονήσει σε μεγάλο βαθμό, με αποτέλεσμα ο δανεισμός -ελληνικών κυρίως- λέξεων να συνεπάγεται και την ταυτόχρονη εισαγωγή της -ελληνικής- μορφολογίας.³⁷

ανακρίνω, trébu, anakrínu	αρχή, arxíe, arxí
βορράς, vuráɨ, vurä	διαφορά (ανομοιότητα), diafurä, diafuráɨä
δροσιά (όχι ζέστη), ávrä, drusjä	ειδήσεις, idísuri, idísis
ελικρινής, ilikrinis	έπιπλο, ériplä, ériplu, ériple, éripla
ευχαριστώ (κάποιον), fxaristó, efxaristísésku	εύχομαι, éfxome
κράτος, krátus, krátu	λαχανικά, laxanikä
μυστικά, mistikádzi, mistikä	οικογενειακός, ikuyiniakós
συγγραφέας, síngraféa	τυχαίνει, tixišäšte, tixéni
χωροφύλακας, xorofilaku, xurufilaka	

36. Μακράκη 2001: 70

37. πβ. Clyne 1992. Extra & Verhoeven 1993

υ) Άλλο ένα δείγμα της αστάθειας του μορφολογικού συστήματος της Κουτσοβλαχικής -όπως αυτή μιλιέται σήμερα στο Νυμφαίο και το Πισοδερι- αποτελούν και οι διπλοτυπίες στις καταλήξεις· οι ομιλητές δείχνουν να μην είναι σίγουροι για την κατάληξη που πρέπει να χρησιμοποιήσουν στην παραγωγή ενός τύπου, κυρίως όταν αυτός δεν είναι πάρα πολύ κοινός.

αεροδρόμιο, airudrómiu, airudrómie	αιώνας, iónã, iónu
ακουμπώ (κάτι), mi drupǎsku, mi dróru	αρπάζω, arápu, arǎkesku
ασημικά, asimiká, asimikésti, asimikádzi, asiméne	αυτοκίνητο, aftukínitã, aftukinitu
βασίλισσα, vǎsiluǎne, vasilisã	βαφή, vupsire, vupsjare
βαφτίζω, pǎtédzũ, pǎtidzǎsku	βάφτιση, pǎtãdzãre, pǎtidzjune
γαζώνω, kósu = ράβω, kǎsesku	διαιρώ (κάνω διαίρεση), mpártu, mbãrtsǎsku
ενοχλητικός, inuxlitikó, inuxlitikésku	έπιπλο, ériplã, ériplu, ériple, éripla
καρότο, karótã, karótu	λύκαινα, lupuǎne, lúpenã
σκέψη, minduire, mindujare	ταχυδρόμος, poštadžiu, poštãru
τίμος, tímiu, tiñisítu	τυχερή, tixiruǎne, tixiró, tixirós
χαιρετισμός, xiritizmó, xiritisire	ψωμάς, furnãru, furnudzí

ιι) Ανώμαλος σχηματισμός:

Στην ίδια κατεύθυνση κινούνται και κάποιοι σχηματισμοί ρημάτων· ο κανονικός τρόπος με τον οποίο τα Κουτσοβλάχικα σχηματίζουν ρήματα που προέρχονται από ελληνικά αντίστοιχα είναι από το θέμα του αορίστου + την Κουτσοβλαχική κατάληξη -ésku, édzu. Αυτό φαίνεται να μην τηρείται από όλους τους ομιλητές πάντα.

αδικώ, adikipsésku, adikésku	αησυχώ, anisixésku, anisixisésku
αποφασίζω, arufǎsesku, arufǎsisésku	ζεσταίνω (κάτι), ngãldzǎsku, ngãldu
μιλάω, zbrǎsku, zbóru	

γ. Λεξιλόγιο:

Η λεξιλογική διείδυση των γειτονικών με την Κουτσοβλαχική γλωσσών στα Κουτσοβλάχικα του Νυμφαίου και του Πισοδερίου είναι εμφανής. Εύκολα οι ομιλητές (με πρώτον τον Δ.Π.) δανείζονται από τα ελληνικά -κυρίως- μια λέξη που πιστεύουν ότι δεν υπάρχει στα Κουτσοβλάχικα ή δεν την ξέρουν οι ίδιοι. Δευτερεύουσα είναι η διείδυση της σλαβικής -πιο πολύ στο Πισοδέ-

ρι, και τέλος της τουρκικής γλώσσας. Παρακάτω δίνονται παραδείγματα όπου κάποιοι ομιλητές δεν χρησιμοποιούν την υπάρχουσα στα Κουτσοβλαχικά λέξη, αλλά μια άλλη από τα ελληνικά, τα σλάβικα ή τα τουρκικά.

ι) ελληνική επίδραση

αγαπημένος, αγαρινένυ, ντύτυ	άγνωστος, nu kunuskúty, άγνustu, aksénu
αδύναμος, lřndzity, adínamy, ndilikátu	αετός, αιτό, γυńaku
αιώνας, ιόνǎ, ιόνυ, étǎ	ανακάλυψη, aflǎre, anakálipse
ανακατεύω (π.χ. με κουτάλι), mintésku, anǎkǎtipsésku	αναρωτιέμαι, mi ntréby, mi nǎrutisésku
ανθρωπότητα, anθrupótity, duńǎje, uminitate	αντέχω, astrǎksésku, andéxy, arǎndu, andiksésku
αποκτώ, amintáj, apoktisésku, afláj	αργός, dibélu, arýo, amínátu
βοηθός, νυιθό, adžutorý	βουλώνω (κάτι), astýru, vulusésku
γάμπα, pǎlpǎ, gǎmbǎ	γενναίος, sǎnǎtósu, yinéu, džone
γιορτή, sǎrbǎtyǎre, ýurtie	γράφω, grǎpsésku, skriu
διαλέγω, alégu, dýiliksésku	δολοφονία, vǎtǎmare, fónu
δύναμη, sǎnǎtate, iname	επισκέπτης, uǎspe, episképtu, musafíru, uǎspitu
ερώτηση, erótise, ntribǎre	κάλεσμα, kǎlezmǎ, klímǎre
μόρφωση, mórfuse, mvitsǎre	ξυλεια, ljǎmne, ksilie
πυρετός, xjǎnrǎ, piretó	σκόνη, skóne, pǎlbire
Φεβρουάριος, škúrtu = κοντός, Fevruǎriu	φυτεύω, sjáminu, fitipsésku
χελιδόνι, lřndurǎ, xelidóni	χελώνα, xelónǎ, bróskǎ ku ósu
ψαράς, psarǎ, piskǎru	

ιι) σλαβική επίδραση

ακουμπώ (κάτι), mi drupǎsku, akumbisésku, mi drupǎsku, mi dróru	απορία, apurie, tšudire
απορώ, ány aporie, apurisésku, mi tšudǎsésku	αυλή, ubóru, avlie
γκρι, gri, šivǎ	γκρίζος, grízu, šivǎ
καλάμι, trřskǎ, kǎlǎme	θαύμα, θǎvmǎ, tšudie

ιιι) τουρκική επίδραση

ανάπηρος, anápiru, säkátu	ανθρωπότητα, anθrupótita, duháje, uminitáte
αποχέτευση, girize, apuxétifse	βιβλιάριο, vivliáriu, tiltére
γείτονας, vitsínu, kumši	επισκέπτης, uáspe, episképtu, musafirú, uáspitu
τοίχος, duváre, stizmä	χρώμα, xróma, bujáua

iv) ποικίλη προέλευση

Υπάρχουν, τέλος, περιπτώσεις όπου κάθε ομιλητής χρησιμοποιεί λέξη διαφορετικής προέλευσης: Κουτσοβλάχικη, ελληνική, σλαβική, τουρκική, π.χ.

άρχοντας, zingínu, árxundu, aféndi, nikukíru	βήμα, úpna, nziigulátu, tšápá
γάτος, kátúšu máskuru, gátu, zgráméu = που γρατσουνάει, kátúšu, matšáoru	διασκεδάση, glénde, diaskédase, ziafete
εκδρομή, pirípatu, igdumí, vóltá, ekdromí, išáre	έρωτας, vñáre, aγákipsire, sivdáje
ερωτεύομαι, mi aγákipsésku, mi erutipsésku, mi sivdésku, mi vój	θυμός, névre, nārgíre, virináre, ináte
ικανότητα, ikanótita, zóte, irbáte	κάγκελο, xjáre, kángilá, pārmák'íkij, kángile, pārmátse
κακός, urútu, láxu = μαύρος, térsu	καραμέλα, karaméla, karaméla, zāxāri = ζάχαρες, bonboná, kārāméla, bonboná
καστανός, kastanúáhe = θηλυκό, kastanó, buýá a Xristóluj = η μπογιά του Χριστού, kafiréngu, šumuláju	κόλλα, kyalá, yómá, tširiše
κορυφή, múltu análtá = πολύ ψηλή, džugulie, gudžilie, dzjáná, kípita	κουβέντα, láfe, kuvéndá, muabéte, láfe, zbráre
κυκλοφορώ, ímnu, kikulufurisésku, mi priímnu, urdusésku	κυνήγι, kiníye, avináre, lof
λαχανικά, zārzāvātsj, laxaniká, zārzāvātsj, virdzitúri, virdétsj	λεπτός, adínatu, dilikátu, slábu, suptsáru
μπάλα, bálá, ašúká, tópká	μυστική, mistikí, askumtuásá, askumtuásá, askúmtá, afúndise
παλικάρι, pälikáre, livéntu, džóne	πατέρας, aféndi, tátá, aféndi, tátá, bába, patérá
πετσέτα, pistimálu, pitsétá, piskíre	πορτοφόλι, purtufélu, purtufóli, džuzdánu, púngá

πυκνός, piknósu, ndisátu, turbaku	σταχτής, ditu tšinuše, staxtí, psarí, šívu, sumuláju
συμφορά, simfuráje, urätjatsä, läjatsä, žhíe	συνήθεια, sinihtie, mvitsiturä, adéte
ταμείο (μαγαζιού), sirtäre, tamiu, púngä = πουγγί, kasa di la duýane	τέρμα (τέλος), márdzine, térmä, sóne
τόλμη, tólme, yiruše, džaxte	τραπέζι, trapéze, mjasä, sófrä
τράπουλα, apäntsí, trápulä, kartsí	τρέλα, zurljatsä, xutsáme, džukátu
τρελαίνομαι, mi zurlusésku, mi xutsésku, mi gläresku, mi džoku	τρελός, zurlu, xutu, gläru, džukátu di mínte = παιγμένος από μυαλό
τροφή, trufie, míkäre, xranä	τρόφιμα, trótime, luýurij di míkäre = πράγματα για φαγητό, zairé
τσιμπό (κάποιον), ntsáru, mäšku = δαγκώνω, kíruyu	υδραυλικός, šurupätaru, idravlikó, adará ápe = κάνει τα νερά
ύφασμα, pñamätie, ifazmä, pñdzä, pñatikä	φασαρία (θόρυβος), aýurläre, šimätä, fasarie
φίλος, sótsu, máspe, filu	φροντίζω (κάποιον), frundízu, tsiristisésku, mutrésku
φταιξιμο, kätäxate, ftiksire, kabéte	φυλή, filie, miléte, rátsä
χαλί, téndä, xalí, kilíme	χαράματα, tu apiritä, tu xaräzmä, taxiná
χιούμορ, astíu = αστειός, xjúmor, šakai	χορός, xuró, džoku, kóru
χρυσάφι, xrisó, xrisáfe, málamä	χρωματιστός, ku xrómate, xrumatistó, buyísitu, vupsitu, xrumatisitu

Επίλογος - Συμπεράσματα

Με το τέλος των βαλκανικών πολέμων του 1912-13 η ιστορία της Ηπείρου και της Μακεδονίας, όπου κυρίως κατοικούσαν οι βλαχόφωνοι Έλληνες, συμπλήρωσε έναν μεγάλο κύκλο που είχε ανοίξει τον 14ο αιώνα με την κατάκτηση της περιοχής από τους Τούρκους. Ένα κομμάτι της ιστορικής λεγόμενης Μακεδονίας των κλασικών χρόνων παρέμεινε μέσα στη σερβική και βουλγαρική επικράτεια και μαζί του ένα πολύ ζωντανό τμήμα του βλαχόφωνου ελληνισμού στο Μοναστήρι, το Κρούσοβο, το Μαγάροβο κ. α., ως ένα τίμημα του ελληνισμού στην ανάγκη ειρήνευσης του βαλκανικού χώρου και της ειρηνικής συνύπαρξης των λαών της χερσονήσου. Οι Βλάχοι γρήγορα συμβιβάστηκαν με τη νέα αυτή πραγματικότητα· οι κατοπινές όμως πολεμικές περιπέτειες, η μεταπολεμική αστυφιλία, οι επιγαμίες με μη Βλάχους,³⁸ και -το κυριότερο- η πάντα εύκολη προσαρμογή των Βλάχων στις νέες και ευνοϊκότερες

συνθήκες ζωής αποδυνάμωσαν τους ορεινούς οικισμούς και τα περισσότερα αποκλειστικώς βλαχόφωνα χωριά εγκαταλείφθηκαν.³⁹ Οι Βλάχοι του ελληνικού χώρου είναι στο σύνολό τους σχεδόν σήμερα αστικοποιημένοι ή -κι όσοι έχουν παραμείνει στα χωριά τους- έχουν δεχτεί σημαντικές επιδράσεις από τους κατοίκους των αστικών κέντρων ή των γειτονικών τους ελληνόφωνων κοινοτήτων, καθώς η κλειστή βλάχικη κοινωνία δεν υπάρχει πλέον σήμερα. Το τμήμα αυτής της ανάμειξης και της αστικοποίησης με τις αναπόφευκτες πολιτιστικές αλληλεπιδράσεις φαίνεται ότι είναι -όσο κι αν αυτό ακούγεται δυσάρεστο- η απώλεια αργά ή γρήγορα της κουτσοβλαχικής γλώσσας.⁴⁰ Το παράδειγμα του Νυμφαίου και του Πισοδερίου του νομού Φλώρινας -νομί- ζουμε- επιβεβαιώνει αυτή την εκτίμηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Andersen, S. 1992. *Ethnic Minority Children and Education in Denmark*. Κοπεγχάγη: Royal Danish Schoof Educational Studies
- Bourdieu, P. 1982. The economics of linguistic exchanges. *Social Information* 16: 645-68
- Clyne, M.G. 1992. Linguistic and sociolinguistic aspects of language contact, maintenance and loss. Towards a multifact theory. Στο Fase, W., Jaspaert & Kroon S. (επιμ.) *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Άμστερνταμ /Φιλαδέλφεια: John Benjamins Publishing Company
- De Vries, J. 1987. Problems of measurement in the study of linguistic minorities. *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 8 (1&2): 23-31
- Dorian, N. 1981. *Language Death: The Life Cycle of a Scottish Gaelic Dialect*. Φιλαδέλφεια: University of Pennsylvania Press
- Extra, G. & Verhoeven, L. 1993. Immigrant groups and immigrant languages in Europe. Στο Extra, G. & Verhoeven, L. (επιμ.) *Immigrant Languages in Europe*. Κλήβεντον: Multilingual Matters
- Fase, Jaspaert & Kroon 1992. Maintance and loss of minority languages. Introductory remarks. Στο Fase, W., Jaspaert & Kroon S. (επιμ.) *Maintenance and Loss of Minority Languages*. Άμστερνταμ /Φιλαδέλφεια: John Benjamins

38. πβ. Gal 1979

39. Κατσάνης 1990

40. Fasold 1991. Tandefelt 1992. Willemyns 1997

Publishing Company

Fasold, R. 1991. *The Sociolinguistics of Society*. Οξφόρδη: Basil Blackwell

Fishman, J.A. 1966. Language Loyalty in the United States: The Maintenance and the Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and religious Groups. Χάγη: Mouton Publishers

Fishman 1985. Fishman, J.A. 1985. Mother-tongue claiming in the United States since 1960: Trends and correlates. Στο Fishman, J.A. κ.ά. (επιμ.) *The Rise and the Fall of the Ethnic Revival: Perspectives on Language and Ethnicity*. Βερολίνο: Mouton Publishes

Fishman, J.A. 1991. Reversing Language Shift: Theoretical and Empirical Foundations of the Assistance to Threatened Languages. Κλήβε-ντον, Avon: Multilingual Matters

Gal, S. 1979. Language Shift: Social Determinants of Linguistic Change in Bilingual Austria. Ν. Υόρκη: Academic Press

Garzon, S. 1992. The process of language death in a Mayan community in southern Mexico. *International Journal of the Sociology of Language* 93: 53-66

Giles, H., Bourhis, R.Y. & Taylor, D.M. 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. Στο Giles, H. (επιμ.). *Language, Ethnicity and Intergroup Relations*. Λονδίνο: Academic Press

Hart-Gonzalez, L. & Feingold, M. 1990. Retention of Spanish in the home. *International Journal of the Sociology of Language* 84: 5-34

Holton, D. Mackridge, P. & Φιλιππάκη-Warburton, E. 1999. *Γραμματική της Ελληνικής γλώσσας*. Αθήνα: Πατάκη

Jaspert, K. & Kroon, S. 1991. Social determinants of language shift by Italians in the Netherlands and Flanders. *International Journal of the Sociology of Language* 90: 77-96

Kloss, H. 1966. German-American language maintenance efforts. Στο Fishman, J.A., Hahirny, V.C., Hofman, J.E. & Xayden, R.G. (επιμ.). *Language Loyalty in the United States: The Maintenance and the Perpetuation of Non-English Mother Tongues by American Ethnic and religious Groups*. Χάγη: Mouton Publishers

Κατσάνης, Ν. & Ντίνας, Κ. 1990. *Γραμματική της Κοινής Κουτσοβλαχικής*. Θεσσαλονίκη

Κατσάνης, Ν. 1977. Ελληνικές επιδράσεις στα Κουτσοβλάχικα. Θεσσα-

λονίκη

Κατσάνης, Ν. 1990. *Ονομαστικό Νυμφαίου (Νέβεσκαζ)*. Θεσσαλονίκη
Εταιρεία Μακεδονικών Σπουδών

Κέντρο Ερευνών Μειονοτικών Ομάδων, 2001. Γλωσσική ετερότητα στην
Ελλάδα. Αρβανίτικα, Βλάχικα, Γλώσσες της μειονότητας της Δ. Θράκης
Σλαβικές διάλεκτοι της Μακεδονίας. Αθήνα: Αλεξάνδρεια

Lambert, R.D. & Freed, B.F. 1982. *The Loss of Language Skills*. Rowley
M.A.: Newbury House

Li, W.L. 1982. The language shift of Chinese-Americans. *International
Journal of the Sociology of Language* 38: 109-124

Lieberson, S. 1981. *Language Diversity and Language Contact*. Καλι-
φόρνια: Standford University Press

Μακράκη-Κωστούλα, Ν. 2001. *Γλώσσα και Κοινωνία*. Αθήνα: Μεταίχμιος

Nelde, P.H. 1986. Language contact versus language conflict. Στο
Fishman κ.ά. (επιμ.) *The Fergusonian Impact*, 2ος τόμ. Βερολίνο: Mouton de
Gruyter

Nelde, P.H. 1989. Ecological aspects of language contact or how to
investigate linguistic minorities. *Journal of Multilingual and Multicultural
Development* 10(1): 73-86

Ντίνας, Κ. 1985. Η κώφωση-αποβολή στα βόρεια νεοελληνικά ιδιώματα
και στο ΚΒ ιδίωμα της Σαμαρίνας. *Μελέτες για την ελληνική γλώσσα*. Θεσσα-
λονίκη.

Ντίνας, Κ. 1986. Το Κουτσοβλαχικό Ιδίωμα της Σαμαρίνας. Φωνολογική
Ανάλυση. Θεσσαλονίκη

Pandhripande, R. 1992. Language shift in India. Issues and implications.
Στο Fase, W., Jaspaert & Kroon S. (επιμ.) *Maintenance and Loss of Minority
Languages*. Άμστερνταμ /Φιλαδέλφεια: John Benjamins Publishing Company

Papahagi, T. 1974. *Dictionarul Dialectului Aroman*. Bucuresti

Taft, R. 1982. The social and ideological context of multicultural
education in immigrant countries. Στο Husen, T. & Oppen, S. (επιμ.).
Multicultural and Multilingual Education in Immigrant Countries. Οξφόρδη:
Pergamon Press

Tandefelt, M. 1992. Some linguistic consequences of the shift from
Swedish to Finnish in Finland. Στο Fase, W., Jaspaert & Kroon S. (επιμ.)
Maintenance and Loss of Minority Languages. Άμστερνταμ /Φιλαδέλφεια:
John Benjamins Publishing Company

Varro, G. 1992. Les "langues immigrées" face à l'école française. *Language Problems and Language Planning* 16(2): 137-162

Veltman, C. 1991. Theory and method in the study of language shift. Στο Dow, J.R. *Language and Ethnicity: Focusschrift in honour of Joshua A. Fishman*. Φιλαδέλφεια: John Benjamins Publishing Company

Weinreich, U. 1964. *Languages in Contact*. Χάγη: Mouton Publishers

Weltens, B., De Bot K. & Van Els, T. (επιμ.) 1986. *Language Attrition in Progress*. Dordrecht: Foris

Willems, R. 1997. Language shift through erosion: The case of the French-Flemish "Westhoek". *Journal of Multilingual and Multicultural Development* 18(1): 54-66